

ki je bedno stanje nemške družbe prikrivala z bankovci, katere je podarjala najrevnejšim prosjakom. Motilo ga je tudi porajajoče potrošništvo, ki je pogovor med dvema človekoma omejevalo na ceno čevljev ali dežnika, ali pa sodobni način bivanja, ki je kljub obilici prevoznih sredstev izvajal nasilje nad nomadskim potovalnim nagonom in s tem omejeval svobodo gibanja.

Kljub temu da je svet, ki ga opisuje Benjamin, časovno odmaknjen, je mogoče v teh mikro-izsekih njegovega življenja najti težave, ki so aktualne še danes in jih v zadnjih osemdesetih letih nismo znali razrešiti. Nekatere njegove rešitve so bile precej radikalne, kot na primer rešitev vprašanja smrtno kazni. Najbolj zagrete zagovornike, ki se izražajo po svoji 'najboljši vesti', bi bilo po Benjaminovem mnenju potrebno ponoči aretirati in jih zapreti za 24 ur, nato pa ob polnoči razdeliti vprašalnik, na katerem bi se zaprti morali opredeliti, na kakšen način bi radi umrli. Tako bi bilo vprašanje smrtno kazni rešeno že pred zoro.

In kaj je Benjamin čakalo na koncu njegove enosmerne ulice? Zadnje leto svojega življenja je preživel v strahu pred izgubo moralne in materialne podpore *Inštituta za družbene raziskave*, še posebej zaradi tega, ker se je njegov odnos z Adornom poslabšal, ko je ta zavrnil objavo njegove študije o Baudelaireu z utemeljitvijo, da Benjamin razmišlja nedialektično in v materialističnih kategorijah, ki se ne skladajo z marksističnimi teorijami frankfurtske šole. Kljub temu da se Benjamin ni navduševal nad emigracijo v ZDA, ga je nacistična zasedba Francije v to prisilila. V Marseilleu je dobil vstopni vizum za ZDA in se odpravil na Portugalsko, kjer naj bi se vkrcal na ladjo. Splet nesrečnih okoliščin, ki so ga spremljale celo življenje, pa je stvar zapeljal v drugo smer. Benjamin ni dobil francoskega izstopnega vizuma, zaradi česar se je pridružil skupini beguncev, ki so se peš čez hribe odpravili v obmejno špansko mestece, kjer ni bilo francoskih stražnikov. Benjaminu je zaradi njegove srčne bolezni vsako naprezanje predstavljalo velikanski napor, na meji pa ga je čakalo neprijetno presenečenje. Španci so ravno tisti dan zaprli mejo, saj njihovi uradniki niso priznavali vizumov, izdanih v Marseilleu. Naslednji dan bi se morali begunci po isti poti vrniti nazaj v Francijo, vendar je bilo za Benjaminu to preveč. Ponoči si je vzel življenje, španski uradniki, pretreseni zaradi njegovega dejanja pa so vse ostale begunce naslednji dan spustili v Španijo. Katastrofa je bila mogoča le tisti dan in Benjamin jo je trmasto odigral v svojem življenjskem stilu. Ko je Bertolt Brecht izvedel za njegovo smrt, je dejal, da je to prva resnična izguba, ki jo je Hitler povzročil nemški literaturi, čeprav so v tridesetih letih po Nemčiji gorele grmade nedovoljenih knjig.

Maruša Pušnik

Max Horkheimer, Theodor W. Adorno: Dialektika razsvetljenstva: Filozofski fragmenti. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002
302 strani (ISBN 961-6262-39-4), 2.700 SIT

prevod Seta Knop, Rado Riha, Mojca Kranjc, spremna beseda Božidar Debenjak

Naglo rastoč sloj marketinških in medijskih delavcev, ki tržno gospodarstvo promovirajo kot svobodno nišo, se danes dobro zaveda - kar so glasno začeli opozarjati teoretiki kulturnih študij s F.R. Leavisom na čelu - da so vprašanja kulture in kulturnih sprememb v središču družbenega življenja. Službe za odnose z javnostmi, oglaševalske agencije in marketinški oddelki so do potankosti naštudirali govornico, kako vsakdanja življenja osmisлити s potrošnjo in kako praznino v človeku zapolniti z lojalnostjo blagovni znamki oziroma dizajnerskemu kosu obleke. Marketing - ki se je usidral tudi v akademskih vodah in ki se predstavlja skoraj kot humanitarna dejavnost pod paleto definicij od 'upoštevanja kupca' do 'razumevanja kupčevih potreb', medtem ko v podobi svojih institucionaliziranih predstavnikov skoči do stropa, če kdo samo namigne na prepričevanje

ali manipulacijo - še predobro ve, kako pomembno je raziskovanje kulture in jezika. Pri vsem tem je najbolj ironično to, da marketing celo take teoretske paradigme in analitske modele, kot so semiotika, strukturalizem, poststrukturalizem in konstruktivizem, katerih poslanstvo je kritika in dekonstrukcija samo-po-sebi-umevne narave marketinških akcij, uporabi v svoj prid. Kot se je pokazalo v praksi in v teoriji, pri tem dosledno rabijo korake Barthesove semiološke analize, ki jih ta razvije pri demitologizaciji oglasov. Vendar, precej strašljivo, ta proces sedaj poteka v obratni smeri. Z barthesovskim pristopom ne kanijo kritično reflektirati popularnokulturnih artefaktov, ampak jih želijo mitologizirati, torej estetizirati, da bodo odigrali odločilnejšo vlogo pri stiliziranju osebnih identitet in se tako bolje znašli na trgu.

Prav zato Adornova in Horkheimerjeva kritična teorija kljub očitkom njuni pesimistični drži, pomanjkljivostim teoretskega aparata in zdaj že nekaterim zastarelim konceptom ni bila še nikdar aktualnejša kot v časih medijske družbe. Knjiga *Dialektika razsvetljenstva*, ki sta jo avtorja napisala v ameriškem eksilu, kamor sta zaradi judovskega porekla ubežala pred nacističnim režimom, je izšla leta 1947, v šestdesetih letih pa je s študentskimi revolucionarnimi gibanji doživela svoj prvi, a visokonakladni ponatis (1969). Med specifične dejavnike, ki so botrovali nastanku knjige, ne prištevamo le razsežnosti upustošenja po I. svetovni vojni, razmer v nacistični Nemčiji z visoko stopnjo inflacije ter nezaposlenosti, problemov antisemitizma, številnih neuspešnih protestov delavcev širom po Evropi, ampak tudi šok avtorjev ob soočenju z ameriško množično producirano kulturo. Ob njunem prihodu v Ameriko je namreč brstel razvoj fotografske industrije, hollywoodska filmska produkcija se je strmo vzpenjala, radio pa je živel svoja zlata leta. Skupaj z Adornom in Horkheimerjem, članoma frankfurtske šole, so v tujino emigrirali tudi drugi člani (Marcuse, Benjamin), preselil pa se je tudi legendarni Inštitut za družbene raziskave. Delo 'frankfurtovcev' v Ameriki so oteževale slabe finančne razmere, ameriško nepoznavanje nemške klasične filozofije, saj so kritični teoretiki črpali pri Kantu, Heglu, Webru, Marxu, in pa ameriška nenaklonjenost njihovi marksistični tradiciji. Zatorej je prav mešanica historično specifičnih pogojev pripeljala do vznika kritične teorije. Ob vsem omenjenem so bili frankfurtski teoretiki zgroženi tudi nad samoumevnimi empiri(cisti)čnimi praksami ameriških družboslovnih raziskovalcev, ki so bili zaverovani v prepričanje, da lahko natančno izmerijo katerokoli dimenzijo človeškega vedenja. Politična in teoretska senzibilnost je Adorna in Horkheimerja še posebej zbližala, ko sta se ob vseh perečih vprašanjih poskušala vrniti k razsvetljenstvu kot temelju moderne civilizacije in pretresti instrumentalen meščanski um.

Osrednji pojem Adornove in Horkheimerjeve kritične teorije, ki ga skujeta v navezi na Marxovo kritiko kapitalistične in fetišistične družbe in ki usmerja njuno debato, je pojem kulturne industrije. Razočarana nad bliskovito rastjo množične popularne kulture, sta s tem tehnicističnim pojmom skušala pokazati na njeno sposobnost narkotizacije ljudskih množic, ki kot krdelo sledi banalnim vsebinam. Te pa naturalizirajo obstoječe stanje stvari (tudi oblastne odnose) in zato ne prinašajo emancipacijskih vzgibov, ki bi vodili v družbene spremembe. Od tod izhaja njuno pojmovanje razsvetljenstva kot množične prevare, v kateri tržni menjalni odnosi in blagovni fetišizem širijo lovke v vse sfere življenja. Kritizirata sprevržen meščanski um, ki podleže tehnični racionalnosti in vodi ljudi, kulturo in naravo v totalno poblagovljenje. Menjalna logika je prežela še tako nematerialna področja človekovega vsakdanjega življenja, kot so žalost, dojemanje smrti itd.: "To je že uniformen duh. Narava sveta je v skladu s statistično zakonitostjo, ki klasificira njegovo površino" (str. 239). Iz vseh razprav v knjigi veje vetre pesimizma, ki ga bralec včasih začuti zgolj kot rahel piš, včasih pa ga ostra burja melanholiije zadane prav do kosti. V takem melanholičnem vzdušju je zasnovana tudi razprava o antisemitizmu, ki se funkcionalno prilaga pogojem kapitalističnega gospodarstva. Avtorja želita odčarati kapitalsko-profitno logiko kulturne industrije, saj gre po njunem prepričanju za totalnost upravljanega sveta, v katerem so široke množice kapitalizma kolektivno uspavane. Zato nam je jasno, da se v že kar 'hohštaplarski' elitistični drži, ko trdita, da lahko le visoka umetnost pelje h kritičnemu duhu in zaneti odpor, svet za njiju zdi že izgubljen.

Predstavljene temeljne ideje nam lahko pomagajo kritično osvetliti nekatere slabosti in prednosti njihovih razprav, ki so bile usodne za razvoj kasnejših kritičnih teorij. Prvič, knjiga predstavlja uspešen poskus osvoboditve od tradicionalne marksistične ujetosti v ekonomski determinizem, saj avtorja kulturo osvobodita izpod jarma ekonomske prevlade/baze. Drugič, razpravam v *Dialektiki razsvetljenstva* lahko pripišemo tisti pozitivni moment, ki ga mnogim 'velikim' teorijam družbe manjka, in sicer prežetost z interdisciplinarnim duhom, saj avtorja pri kritiki družbenih razmer črpata iz raznoterih teoretskih oz. intelektualnih okolij. Tretjič, v fiksaciji kritične teorije na klasično meščansko visoko kulturo jima lahko očitamo snobovski elitizem, saj v vztrajnem in strogem ločevanju elitne oz. visoke kulture od množične, lahke oz. mehanično producirane kulture zapadeta v kulturno vrednotenje. Adorno in Horkheimer potemtakem zasedeta teološko pozicijo, ko klasično meščansko elitno kulturo določene razvojne stopnje - zaradi česar jima lahko očitamo tudi časovno pogojeno omejenost njunega modela - prikazujeta kot večvredno, edino, ki lahko vodi ljudske množice v kritičen odnos do sveta in v osvoboditev. Na tej točki lahko knjigi očitamo izrazito pedagoško-moralistično in elitistično držo, ki 'muzejski visoki kulturi' nadeva avtoritaren status. S tem pa je povezana še zadnja ugotovitev, da pojmu kulturne industrije lahko pripišemo značaj kulturnopesimističnega motiva. Njune zapiske prežemata melanholija in pesimizem, saj je v njihovih očeh kakršnakoli možnost obstoja odporniškega potenciala množične kulture že vnaprej izgubljena. Takemu pesimizmu (ki pa ga ne smemo pripisovati frankfurtski šoli kar počez) je danes treba pristriči peruti, saj bo le tako lahko pognala nova radikalna kritika družbe.

Na osnovi navedenih kritičnih refleksij bi zgolj nepoučeni bralci/poznavalci zavrnili velepomembnost frankfurtske teorije oziroma Horkheimerjev in Adornov donesek za kasnejši razvoj teorij, ki se označujejo za kritične in ki jih veže vsaj soočanje z raznoterimi nepravilnostmi v sferah družbe, če ne že kaj več. Da zaključimo zgodbo o Adornu in Horkheimerju; leta 1949 sta se vrnila v Nemčijo, kjer je dve leti kasneje ponovno začel delovati frankfurtski inštitut. Obnovljeni inštitut je proizvedel nove generacije družbenokritičnih teoretikov, frankfurtsko kritično teorijo pa lahko mirne vesti označimo za znanilko in svojevrstno predhodnico kulturnih študij (mislimo na britanske kulturne študije). Predstavljala je duhovni podij za nastanek številnih kritičnih teorij od neomarksističnih tradicij, genealogije Foucaulta, poststrukturalistične dekonstrukcije Derridaja do bolj postmodernih tokov, katerih kritičnost lahko v njihovi intenci odčitavanja potrošnje kot subverzivne sfere stiliziranja osebnih identitet postavimo krepko pod vprašaj. Vse te bolj ali manj kritične struje so se konstruirale bodisi prek zavračanja bodisi prek sprejemanja predpostavk frankfurtske šole. Priznati si moramo, da je kritična teorija, čeprav je minilo že več kot sedemdeset let od njenega nastanka, danes v krizi, saj kljub osamljenim vpijočim glasovom ni sprodirala nikakršnega dovolj obsežnega radikalno kritičnega glasu, medtem pa se je blagovno potrošniški diskurzivni režim razbohotil v še bolj vulgarni obliki. S svojimi koreninami je prerasel mikro pore družbe. Odskočno desko za prve korake k razvoju emancipacijskih vzgibov bi zatorej moral predstavljati bolj optimističen glas, ki bi razvoj množične kulture, dandanes podrejene medijskemu spektaklu, opazoval v vseh njegovih naključnostih in kontingencah, saj bi šele tak pogled, osvobojen kulturnega vrednotenja, ponudil dovolj potenciala za odpor. Kljub vsemu pa bi bilo treba Adorna in Horkheimerja uvrstiti na seznam obveznega čtiva za vse akademike in to ne le zaradi njunega umetelnega stila, ki lahko služi za zgled suhoparnemu in dolgočasno ubijajočemu institucionaliziranemu stilu pisanstva znanstvenih tekstov, ampak ker bi njuna kritika lahko pomagala usmeriti sodobno znanost, ki se je sama znašla na križpotju pobjagovljenja. Ta s sistemom standardizacije in kvantifikacije naturalizira serijsko proizvajanje znanstvenih tekstov, saj kolonizira znanstveni um in tako umori vsak znanstvenokritičen glas. Znanstveniki potemtakem zasedajo takšne subjektivne pozicije, ki jih določajo samo še kot "statistični element, kot *success or failure*" (str. 42). Zato je treba takšno znanost prevetriti, da bo sposobna pognati kritične kali.